

LINGVISTIK EKSPERTIZA TALQINING QADIMIY ASOSLARI

Axmedov Ro‘zibek To‘raqul o‘g‘li
Qarshi davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Matnda lingvistik ekspertizaning tarixiy rivojlanishi, uning huquqiy tizimlar bilan bog‘liq o‘rni va zamonaviy ahamiyati haqida so‘z boradi. Qadimgi Misr va Rimda huquqiy matnlarni ehtiyotkorlik bilan talqin qilish zarurati sezilgan, bu tilning huquqdagi o‘rni haqida muhim tushunchalarni shakllantirgan. O‘rta asrlarda va ma‘rifatparvarlik davrida huquqiy matnlarni aniq talqin qilish zarurati kuchaygan, bu esa lingvistik ekspertizaning rasmiylashishiga olib keldi. 19-asrda, ayniqsa, sud-tibbiy tilshunoslikning alohida soha sifatida shakllanishi, tilshunoslik nazariyasining huquqiy amaliyotga integratsiyalashuvi bilan bog‘liq muhim o‘zgarishlarni keltirib chiqardi. 20-asrda tilshunos mutaxassislar sud ishlarida, ayniqsa tuhmat, jinoiy tergovlar va ijtimoiy muammolar bo‘yicha faol ishtirok etishgan. Bugungi kunda lingvistik ekspertiza global va raqamli muloqotning murakkabliklari bilan bog‘liq muammolarni hal qilishda muhim vosita bo‘lib qolmoqda, bu soha huquqiy, ijtimoiy va texnologik taraqqiyotga qarab rivojlanishda davom etmoqda.

Kalit so‘zlar: Lingvistik ekspertiza, huquqiy tizimlar, talqin, tilning huquqdagi o‘rni, huquqiy matnlar, sud-tibbiy tilshunoslik, tilshunoslik nazariyasi, huquqiy amaliyot, sud ishlarida tilshunoslar, tuhmat, jinoiy tergovlar, ijtimoiy muammolar, global muloqot.

Huquqiy kontekstdagi lingvistik ekspertizaning dastlabki namunalarini til va huquq bir-biri bilan chambarchas bog‘langan qadimgi sivilizatsiyalarda ko‘rish mumkin. Masalan, Qadimgi Misrda ulamolar qonunlar va qonuniy qarorlarni yozib olish uchun mas‘ul bo‘lgan juda muhim lavozimlarni egallagan. Ushbu dastlabki mutaxassislar huquqiy hujjatlarda aniq tilning kuchini tushunishgan, chunki noto‘g‘ri talqin qilish jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Xuddi shunday, Qadimgi Rimda kodifikatsiyalangan huquqning dastlabki namunalaridan bo‘lgan O‘n ikki jadal qonunlari diqqat bilan lingvistik talqinni talab qilgan. Odil sudlovni amalga oshirishda tushunarli tilning muhimligini ta’kidlab, ushbu qonunlarni tushuntirish va sharhlash uchun ko‘pincha huquqshunoslar yoki juris konsulti chaqirilgan. Bu esa tilni ehtiyotkorlik va aniqlik bilan talqin qilish zarurligi

haqidagi g'oyaga zamin yaratdi, bu g'oya asrlar davomida sezilarli darajada rivojlanib boradi.¹

Lingvistik talqinning qonunchilikdagi ahamiyati islom huquqshunosligida ham yaqqol namoyon bo'ldi. Arab tilini chuqur bilgan olimlar islom huquqining asosiy matnlari bo'lgan Qur'on va Hadislarni sharhlash uchun zarur edi. Ushbu olimlar so'zlarning ma'nosi kontekst, auditoriya va tarixiy sharoitga qarab o'zgarishi mumkinligini tan olib, ushbu matnlarni talqin qilishning murakkab usullarini ishlab chiqdilar. Tilni talqin qilishning murakkabligini erta anglash zamonaviy lingvistik tajribaning kashshofidir.

O'rta asrlar: sud tilshunosligining yuksalishi

O'rta asrlarda, xususan, Yevropada lingvistik ekspertizaning huquq sohasidagi roli yanada rasmiylashtirildi. Masalan, Angliyada umumiy huquq tizimining rivojlanishi huquqiy pretsedentga va sud qarorlarini sharhlashga ko'proq e'tibor qaratdi. Til bu jarayonda muhim vositaga aylandi, chunki advokatlar va sudyalari o'tmishdagi qarorlarning aniq ma'nolarini yangi ishlarga qo'llash uchun talqin qilishlari kerak edi.

Bu davrda huquqiy hujjatlarning murakkablashuvi kuchayib borishi bilan tilning huquqdagi o'rni yanada ta'kidlandi. Shartnomalar, nizomlar va boshqa huquqiy hujjatlar keng tarqalib borgani sari, bu matnlarni sharhlashda tajribaga ehtiyoj ortdi. Yuridik mutaxassislar tilni tahlil qilishga ixtisoslasha boshladilar, bu esa oxir-oqibat sud-tibbiy tilshunoslikka aylanishi uchun zamin yaratdi.

Islom olamida lingvistik ekspertiza an'anasi rivojlanishda davom etdi, olimlar huquqiy talqinda tilning nozik jihatlariga ko'proq e'tibor qaratdilar. "Ilm al-lug'at" yoki til haqidagi fan huquqiy ta'limning muhim qismiga aylandi, olimlar so'zlarning nafaqat to'g'ridan to'g'ri ma'nolarini, balki ularning ta'siri va maqsadini ham o'rganishdi. Tilshunoslik talqiniga bunday yaxlit yondashuv zamonaviy sud-tibbiy tilshunoslikning aniq kashshofidir.

Ma'rifat va huquqning kodifikatsiyasi

Ma'rifatchilik davri qonun va tilni tushunish va qo'llash usullariga jiddiy o'zgarishlar kiritdi. Aql, ilm-fan va empirik dalillarga e'tibor qaratish qonunga nisbatan tizimliroq yondashuvlarni, jumladan, ko'plab Yevropa mamlakatlarida huquqiy tizimlarning kodifikatsiyasini ishlab chiqishga olib keldi. Bu davr samarali bo'lishi uchun aniq va aniq tilni talab qiladigan Fransiyadagi Napoleon kodeksi kabi keng qamrovli huquqiy kodlar nashr etildi.²

¹ Umrzaqova, G., & To'rayeva, D. (2022). MUAMMOLI YOZISHMALARDA TAHDIDGA DOIR SO'ZLARNING LINGVISTIK EKSPERTIZASI. *Prospects of Uzbek applied philology*, 1(1).

² Olsson J. *Forensic Linguistics*. 2nd.ed. London: Continuum International Publishing Group, 2008. 256 p.

Huquqiy kodekslarning keng tarqalishi bilan lingvistik ekspertizaga bo'lgan ehtiyoj ortdi. Advokatlar va sudyalalar ushbu kodekslardagi so'zlarning nafaqat so'zma-so'z ma'nolarini, balki ular yetkazish uchun mo'ljallangan kengroq tamoyillarni ham tushunishlari kerak edi. Bu davrda yuridik germenevtikaning ham yuksalishi, huquqiy talqinni o'rganish, huquqiy matnlarni izohlashda kontekst, tarix va maqsad muhimligini ta'kidlagan.

Ma'rifatparvarlik davri tilshunoslik nazariyasining rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatdi. Jon Lokk va Jan-Jak Russo kabi faylasuflar til haqida ko'p yozganlar, ular so'zlar shunchaki o'zboshimchalik belgilari bo'lmay, balki inson tafakkuri va jamiyati bilan chuqur bog'langanligini ta'kidlaganlar. Tilni murakkab, ijtimoiy hodisa sifatida tushunish keyinchalik lingvistik ekspertiza, xususan, semantika sohasidagi rivojlanish uchun zamin yaratdi.

19-asr: Zamonaviy sud-tibbiy tilshunoslikning tug'ilishi

19-asr zamonaviy sud-tibbiy tilshunoslikning alohida soha sifatida boshlanishini belgilab berdi. Huquqiy tizimlar rivojlanishda davom etar va murakkablashib borar ekan, huquqiy kontekstlarda ixtisoslashgan lingvistik ekspertiza zarurati tobora ortib bordi. Ommaviy axborot vositalarining paydo bo'lishi va ommaviy muloqotning ahamiyati ortib borishi huquqiy nizolarda tilni talqin qilishda yangi muammolarni keltirib chiqardi.

Bu davrdagi muhim voqealardan biri tuhmat, yolg'on axborot va nafrat qo'g'atuvchi so'zlar bilan bog'liq huquqiy tartib-qoidalarning rasmiylashtirilishi bo'ldi. Gazetalar va ommaviy kommunikatsiyaning boshqa shakllari keng tarqalib borgani sari tilning zarar yetkazish imkoniyatlari ortdi. Sudlar muayyan bayonotlar tuhmat yoki yolg'on axborot ekanligini aniqlash uchun tilni ekspert tahlili zarurligini tan olishni boshladi.

Shu bilan birga, tilshunoslik sohasining o'zi ham jiddiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Vilgelm fon Gumboldt va Avgust Shleyxer kabi olimlar boshchiligidagi tarixiy tilshunoslikning rivojlanishi til evolyutsiyasi va uning jamiyatdagi rolini tushunish uchun yangi vositalarni taqdim etdi. Bu o'zgarishlar lingvistik tahlilni huquqiy kontekstda qo'llash uchun zamin yaratdi, chunki mutaxassislar ushbu yangi lingvistik nazariyalarni huquqiy matnlarni sharhlashda qo'llay boshladilar.³

19-asrning oxirlarida, xususan, Ferdinand de Sossyur ijodida strukturaviy tilshunoslikning ham yuksalishi kuzatildi. Sossyurning belgining o'zboshimchalik xususiyati (so'z va uning ma'nosi o'rtasidagi munosabat) va til tuzilishining tizim

³ Musulmonova, K. X. (2023). LINGVISTIK EKSPERTIOZANING OBYEKTI VA PREDMETI, MAQSAD VA VAZIFALARI. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 2(13), 89-93.

sifatidagi ahamiyati haqidagi g'oyalari huquqiy talqinga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Bu g'oyalar so'zlarning o'zgarimas, o'ziga xos ma'noga ega ekanligi haqidagi tushunchaga qarshi chiqdi, buning o'rniga ma'no til tizimidagi so'zlar o'rtasidagi munosabatlardan kelib chiqadi. Tushunishdagi bu o'zgarish huquqiy kontekstda lingvistik ekspertiza uchun yanada nozik yondashuvlar uchun yo'l ochdi.

20-asr: Sud zalida lingvistik ekspertiza

20-asrda lingvistik ekspertiza huquq tizimida tan olingan va hurmatga sazovor soha sifatida shakllangan. Bu davr sud-tibbiy tilshunoslikning rasmiylashtirilishi, tilshunoslik nazariyasining huquqiy amaliyotga integratsiyalashuvi va til huquqlarining inson huquqlari sifatida e'tirof etilishi kabi bir qancha muhim o'zgarishlar bilan ajralib turdi.

Ushbu davrdagi eng muhim o'zgarishlardan biri lingvistik ekspertizadan yuqori darajadagi sud ishlarida qo'llanilishi bo'ldi. Masalan, Qo'shma Shtatlarda tilshunos mutaxassislar tuhmat, tovar belgilariga oid nizolar va hatto jinoiy tergov bilan bog'liq ishlarda qo'llaniladigan tilni tahlil qilishga chaqirilgan. 1930-yillardagi mashhur Lindbergning odam o'g'irlash ishi, bu yerda to'lov eslatmalarining lingvistik tahlili hal qiluvchi rol o'ynagan, jinoiy tergovda qo'llanilgan sud-tibbiy tilshunoslikning eng dastlabki namunalaridan biridir.

Bu davrda tilshunoslikning o'zi ham kengayib, rang-barang bo'lib bordi. Ijtimoiy lingvistika, psixolingvistika va nutq tahlili kabi yangi kichik sohalarning rivojlanishi huquqiy kontekstda tilni tahlil qilishning yangi vositalari va usullarini taqdim etdi. Ushbu ishlanmalar tilshunoslarga kontekst, so'zlovchi niyati va tilning ijtimoiy oqibatlari kabi omillarni hisobga olgan holda tildan foydalanishning yanada murakkab tahlillarini taklif qilish imkonini berdi.

20-asr o'rtalarida kontekst tilni talqin qilishga qanday ta'sir qilishini o'rganuvchi pragmatikaning ham yuksalishi kuzatildi. Pragmatika tilshunoslar uchun muhim vositaga aylandi, ayniqsa noaniq yoki bilvosita til bilan bog'liq hollarda. Misol uchun, ko'zda tutilgan tuhmat yoki yashirin tahdidlar holatlarida pragmatik tahlil bayonotning asl ma'nosi va maqsadini aniqlashga yordam beradi.

Shu bilan birga, 1960- va 1970-yillardagi fuqarolik huquqlari harakati til va hokimiyat masalalariga, xususan, kamsitish va nafrat nutqiga e'tibor qaratdi. Tilshunos mutaxassislar marginal guruhlariga nisbatan kamsitish yoki zo'ravonlikni qo'zg'atish uchun ishlatilgan til bilan bog'liq huquqiy ishlarda ko'proq rol o'ynay boshladilar. Bu davrda tilning ijtimoiy kuch tuzilmalarini aks ettirish va mustahkamlash usullarini tahlil qilish usuli bo'lgan tanqidiy nutq tahlili ham rivojlandi. Ushbu ishlanmalar lingvistik ekspertiza doirasini an'anaviy yuridik matnlardan tashqari kengroq kommunikativ amaliyotlarni o'z ichiga olgan holda kengaytirishda muhim rol o'ynadi.

20-asr oxiri va 21-asr boshlari: baynalmilallashuv va texnologik taraqqiyot.

20-asr oxiri va 21-asr boshlarida dunyo tobora o'zaro bog'lanib borar ekan, lingvistik ekspertiza sohasi globallashuv va raqamli aloqaning yuksalishi bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun kengaya bordi. Xalqaro huquqning, xususan, inson huquqlari, savdo va atrof-muhitni muhofaza qilish kabi sohalarda tobora ortib borayotgan ahamiyati tilshunoslar uchun yangi imkoniyatlar va muammolarni keltirib chiqardi.

Xalqaro huquqiy organlar, masalan, lingvistik huquqlar, tilni kuchaytirish vositasi va zulm vositasi bo'lishi mumkinligini tan oladi.

Bu davrda sha'n, qadr-qimmat, daxlsiz huquqlarni himoya qilishda lingvistik ekspertizaning o'rnini yanada yaqqol namoyon bo'ldi. Mutaxassislar nafrat so'zlari, kiberbulling va onlayn ta'qib holatlarida tilni tahlil qilishga ko'proq chaqirildi, bu erda ko'pincha yuqori xavf va oqibatlarini og'ir edi. Ijtimoiy media va boshqa raqamli platformalarning yuksalishi til tez tarqalib, global auditoriyaga yetib borishi mumkin bo'lgan onlayn muloqotning murakkabliklaridan o'tishga majbur bo'lgan tilshunoslar uchun yangi muammolarni keltirib chiqardi.⁴

Texnologik taraqqiyot tilshunoslar uchun mavjud vositalar va usullarni ham o'zgartirdi. Tabiiy tilni qayta ishlash (TTQ) va boshqa hisoblash texnikasining rivojlanishi katta hajmdagi matnlarni tahlil qilish imkonini berdi, bu mutaxassislarga qo'lda tahlil qilish orqali aniqlash qiyin bo'lgan tildan foydalanishning naqshlari va tendensiyalarini aniqlash imkonini berdi. Ushbu texnologiyalar, shuningdek, bugungi globallashgan dunyoda tobora keng tarqalgan ko'p tilli va ko'p madaniyatli muloqotni tahlil qilishga yordam berdi.

Raqamli ma'lumotlarning ortib borishi, shuningdek, lingvistik ekspertizadan foydalanish bo'yicha yangi axloqiy va huquqiy savollarni tug'dirdi. Maxfiylik, rozilik va avtomatlashtirilgan tahlilda tarfkashlik ehtimoli kabi masalalar tilshunoslar va huquqshunoslar uchun asosiy muammolarga aylandi. Tilshunoslik ekspertizasida texnologiyadan foydalanish bo'yicha aniq ko'rsatmalar va standartlarga bo'lgan ehtiyoj ushbu sohaning rivojlanishi davom etar ekan, yanada dolzarb bo'lib qoldi.

Lingvistik ekspertiza standartlari evolyutsiyasi

Lingvistik ekspertiza standartlari evolyutsiyasi huquqiy, ijtimoiy va texnologik omillarning kombinatsiyasi bilan shakllangan. Huquqiy tizimlar murakkablashgani sari ixtisoslashgan lingvistik ekspertizalarga bo'lgan ehtiyoj ortib, bu soha uchun rasmiy standartlar va yo'riqnomalarni ishlab chiqishga olib keldi. Bugungi kunda

⁴ Dmitry V. Bakhteev Forensic examination of anonymous handwritten documents in order to obtain data on the identity of their author and performer. ORCID: 0000-0002-0869-601X Criminalistics Department Ural State Law University Yekaterinburg, Russia. P-11

lingvistik ekspertiza huquqiy kontekstda shaxs huquqlarini himoya qilishda, xususan, sha'n, qadr-qimmat va boshqa daxlsiz huquqlarni buzishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Lingvistik ekspertiza standartlarining tarixiy evolyutsiyasi tilning qonundagi ahamiyati tobora ortib borayotgan e'tirofini aks ettiradi. Qadimgi sivilizatsiyalardagi dastlabki ildizlardan tortib xalqaro huquq va raqamli aloqadagi zamonaviy qo'llanilishigacha lingvistik ekspertiza adolatni ta'minlash va shaxs huquqlarini himoya qilishning muhim vositasiga aylandi. Soha rivojlanishda davom etar ekan, lingvistik ekspertiza huquqiy tizimning muhim tarkibiy qismi bo'lib qolishini ta'minlash, yangi texnologiyalar va globallashtirilgan dunyoning murakkabliklari bilan bog'liq muammolarni hal qilish tobora muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Umirzaqova, G., & To'rayeva, D. (2022). MUAMMOLI YOZISHMALARDA TAHDIDGA DOIR SO'ZLARING LINGVISTIK EKSPERTIZASI. Prospects of Uzbek applied philology, 1(1).
2. Olsson J. Forensic Linguistics. 2nd.ed. London: Continuum International Publishing Group, 2008. 256 p
3. Musulmonova, K. X. (2023). LINGVISTIK EKSPERTIOZANING OBYEKTI VA PREDMETI, MAQSAD VA VAZIFALARI. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 2(13), 89-93.
4. Dmitry V. Bakhtee V Forensic examination of anonymous handwritten documents in order to obtain data on the identity of their author and performer. ORCID: 0000-0002-0869-601X Criminalistics Department Ural State Law University Yekaterinburg, Russia. P-11